

Katarina Horvat-Levaj
Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Margareta Turkalj Podmanicki
Umjetnička akademija, Osijek

7. 9. 2011.
Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Nekadašnja isusovačka crkva sv. Mihovila u Osijeku u srednjoeuropskom kontekstu

Ključne riječi: 18. stoljeće, arhitektura, Slavonija, Osijek, crkva sv. Mihovila, zidni stupac – Wandpfeiler, Dunavski krug graditelja, Janos Hölbling, dvoranijsko pročelje
Keywords: 18th century, architecture, Slavonia, Osijek, church of St Michael, wall-pier – Wandpfeiler, Hungary, Lower Austria, Danube builders' circle, Janos Hölbling, twin-belfry façade

Nekadašnja isusovačka crkva sv. Mihovila u osječkoj Tvrđi građena je kao dvoranska crkva s unutrašnjim kontraforima – zidnim stupcima (Wandpfeilerima) sa impozantnim dvoranijskim pročeljem te se u dosadašnjoj literaturi smatrala realizacijom jedinstvenog projekta iz 1725. godine. Istraživanjem građevne strukture crkve, pisanih izvora te komparativnih primjera na srednjoeuropskom području ustanovljeno je da je crkva oblikovana u nekoliko faza, unutar kojih je došlo do promjene projekta u rješenju unutrašnjosti i oblikovanju pročelja. Tako brod s dva para bočnih kapela između zidnih stupaca datira iz druge faze izgradnje (1733.), a svojim prostornim karakteristikama predstavlja zrelobaroknu transformaciju ranobaroknog Wandpfeiler-modela, široko prihvaćenog ne samo u srednjoj Europi, nego i u Hrvatskoj. U kontekstu suvremene arhitekture, obilježene dinamičnim centraliziranim oblicima, crkva sv. Mihovila nalazi paralele u umjerenijoj struji koju primjenjuje tzv. Dunavski krug, čiji je jedan od predstavnika – Janos Hölbling (Johann Höbling) – angažiran i u Osijeku prilikom projektiranja Oružane (1733.) te ga se može povezati i s preprojektiranjem osječke isusovačke crkve. Pročelje crkve sv. Mihovila s dva zvonika, pak, oblikovano je u svom današnjem obliku tek 1766. godine. Proizašavši također iz srednjoeuropskih ranobaroknih uzora, svoju plošnost i smirenost duguje ambijentu grada-utvrde, ali i prijelazu baroka u klasicizam.

Crkva sv. Mihovila, građena tijekom prve polovice 18. stoljeća u osječkoj Tvrđi, svojim arhitektonskim osobinama istodobno je karakteristično i jedinstveno rješenje na području Slavonije, Baranje i Srijema,¹ a kontekstom nastanka i na području koje je zauzimala nekadašnja Habsburška Monarhija. Riječ je o jednobrodnoj dvoranskoj građevini s dva para bočnih kapela između zidnih stupaca – Wandpfeilera (dakle unutrašnjih kontrafora što podupiru križno-bačvasti svod) te s poligonalnim svetištem i pročeljem s dva zvonika. U dosadašnjoj literaturi crkva je bila valorizirana kao realizacija jedinstvenog projekta iz 1725. godine,² koji u skladu s vremenom nastanka donosi zrelobaroknu transformaciju ranobaroknog³ modela Wandpfeiler-crkve: umjesto razmjerno uskih bočnih kapela s oltarima uz zidne stupce (što svojom postavom usmjeravaju kretanje prema dominantnom oltaru), kako je bilo uobičajeno

u crkvama tog tipa iz 17. stoljeća,⁴ ovdje su kapele šire, a postava oltara uz bočne zidove crkve ispod prozora uvodi u longitudinalni prostor crkve dinamično suprotstavljene transverzalne osi. Pomnijim istraživanjem građevne strukture crkve i pisanih izvora te njezinom usporedbom s istodobnim crkvama tog tipa na širem srednjoeuropskom području došlo se do novih zaključaka.

Početak gradnje crkve 1725. godine, gotovo četrdeset godina nakon dolaska isusovaca u Osijek, bio je dugo očekivan. Isusovački red je u osječkoj Tvrđi prisutan još od 1687. godine, kada su zajedno s vojskom ušli u tek oslobođeni grad, te je u tom kontekstu i znakovita posveta njihove crkve svetom arkandelu, »vojskovođi vojske nebeske«.⁵ Kao i u većinu novooslobođenih krajeva krajem 17. stoljeća, dolaze pod pokroviteljstvom ugarskog primasa hrvatskog porijekla Leopolda Kolonića.⁶ U skladu s po-

Osijek, crkva sv. Mihovila (1725.-1766.), pogled na svetište i brod s bočnim kapelama između zidnih stupaca (snimio M. Drmić) / Osijek, church of St Michael (1725-1766), view of the chancel and nave with side chapels between wall-piers (photo M. Drmić)

litikom Bečkog dvora da se u graničnim utvrdama prema Osmanskom Carstvu župe povjeravaju isusovcima,⁷ i zaslugom kardinala, 1701. godine vođenje osječke župe dano je isusovačkom redu, i to kao župe posebnog statusa koja je izravno podvrgnuta ostrogonskoj metropoliji, a ne pečuškom biskupu, kojemu je to područje inače pripadalo. Bez obzira na poseban status župe, vrijeme početka gradnje crkve obilježeno je poslijeratnim uvjetima, izgradnjom gradskog tkiva i važnijih građevina unutar Tvrđe.⁸ Teški uvjeti i još prisutna turska opasnost sve do Beogradskog mira potpisanog 1739. godine⁹ okolnosti su koje su odredile prvotni plan za isusovačku crkvu u osječkoj Tvrđi.

Na temelju istraživanja objavljenih arhivskih izvora¹⁰ i strukture građevine izveden je zaključak da je crkva građena u nekoliko faza te da je tijekom gradnje prvotni projekt značajno mijenjan.¹¹ Dio crkve sa svojim poligonalnim svetištem, užim od broda crkve i prostorom ispred (nadsvođenim bačvastim svodom sa susvodnicama), građen je do 1730. godine, kada je gradnja prekinuta. Navedeno rješenje svetišta i nastavak broda upućuju da je izvorno crkva zamišljena kao tradicionalno rješenje jednobrodnog prostora s

Osijek, crkva sv. Mihovila, pročelje (snimio M. Drmić) / Osijek, church of St Michael, twin-belfry façade (photo M. Drmić)

poligonalnim svetištem (slično isusovačkoj crkvi u Petrovaradinu, 1701.). Tri godine poslije gradnja se nastavlja (do 1734. izvedeni su zidovi broda i križni svod, a 1738. godine započeto je pročelje),¹² no po izmijenjenom konceptu prostorne organizacije, odnosno brod se bočno proširuje s po dvije kapele koje odjeljuju zidni stupci. Takva promjena nacrtu predstavlja pomak od tradicionalnih arhitektonskih formi naslijeđenih iz predosmanskog vremena prema suvremenom, baroknom rješenju za koje poticajni impuls treba tražiti izvan hrvatskog teritorija, na srednjoeuropskom prostoru.

Pročelje se kao i crkva također gradilo u više faza. Tri desetih godina 18. stoljeća, kada se crkva počinje koristiti, tornjevi još nisu započeti, početkom četrdesetih godina izgrađeni su u visini pjevališta i užu su od današnjih zvonika, da bi pročelje u potpunosti bilo završeno tek 1766. godine, kada su stari zvonici djelomično srušeni i na njihovu mjestu podignuti novi, širi od prethodnih.¹³

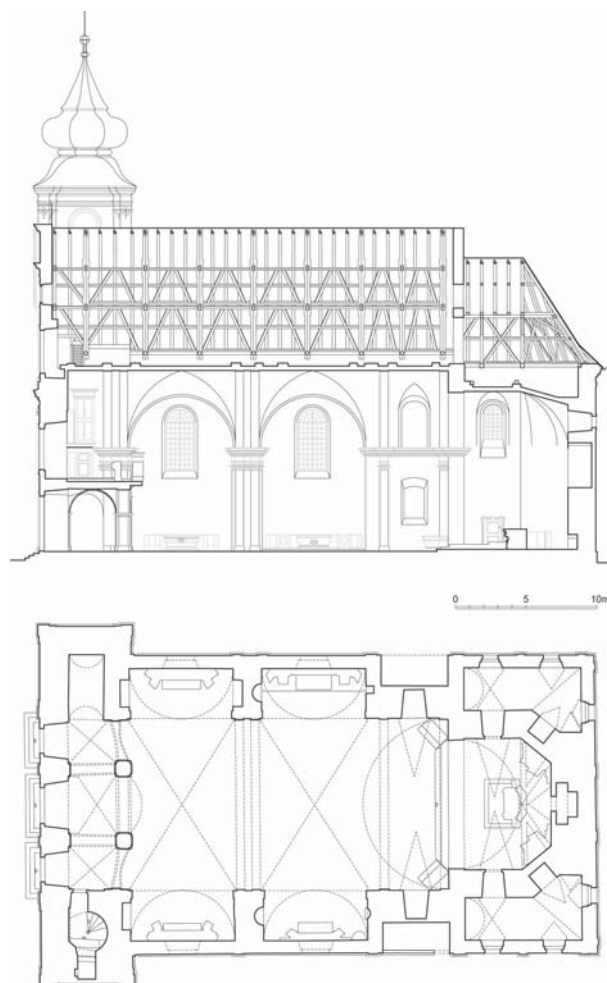
Arhitektonski tip primijenjen u drugoj fazi gradnje crkve sv. Mihovila – dvoranski brod sa zidnim stupcima, ili njemački *Wandpfeilerima* (termin prihvaćen u našoj stručnoj literaturi već gotovo tri desetljeća)¹⁴ – kao što je poznato, raširena je pojava u srednjoeuropskoj arhitekturi 17. i 18. stoljeća. Formira se na području južne Njemačke,¹⁵ a u samim počecima najznačajniju ulogu u njegovu razvoju i širenju na područje srednje Europe imao je graditelj Hans Alberthal.¹⁶ Njegove prototipske isusovačke crkve, Studienkirche u Dillingenu (1610.–1617.), Eichstättu (1617.–1634.) i Innsbrucku (1619.–1626.) riješene su kao dvoranski prostor s bočnim kapelama, nadsvodjen bačvastim svodom. U navedenim primjerima zidni stupci svojom primjenom i novim estetskim vrijednostima postaju nositelji ukupnog dojma arhitekture. Naime, s jedne strane, funkcija zidnih stupaca kao unutrašnjih kontrafora (potpornjaka) jest da nose široki bačvasti svod, što stvara dojam veće prostornosti crkve, a, s druge strane, odvajaju i formiraju kapele s oltarima koje postaju idealna pozornica »theatrum sacruma«.¹⁷ Zbog jednostavnosti i isplativosti gradnje te prikladnosti kod pregradnje starijih objekata dilingensko rješenje pokazalo se kao model koji će se primjenjivati do kasnog 18. stoljeća.¹⁸ Prihvaćanje tog arhitektonskog tipa na području srednje Europe sve je učestalije od sredine 17. stoljeća, pri čemu često dolazi do uvođenja galerija, kao što je to primjer s bivšom isusovačkom crkvom u Leobenu (1660.–1666.).¹⁹

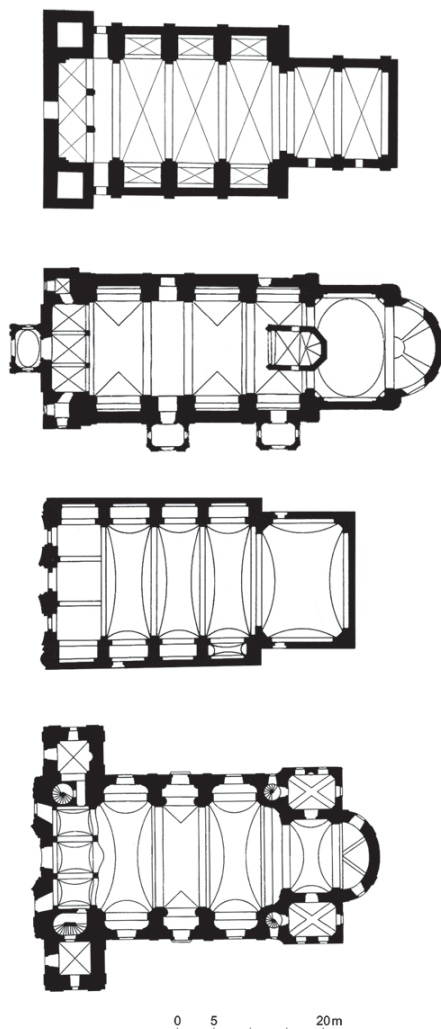
Gradnjom isusovačke crkve sv. Katarine u Zagrebu (1620.–1632.) ranobarokni tip dvoranske crkve s unutrašnjim kontraforima uveden je i na područje sjeverozapadne Hrvatske.²⁰ Ponovivši osnovna obilježja prototipske crkve u Dillingenu, dakle brod i svetišće ujednačene širine svodeni bačvastim svodom sa susvodnicama te četiri para bočnih kapela, ovdje se javlja i jedan novi element, a to su niske empore u zoni svoda.²¹ Obrazac koji je stvoren izgradnjom

ove crkve uz manje ili više naglašene varijacije primjenjuje se tijekom 17. stoljeća na području kontinentalne Hrvatske. Među prvim, domaći graditelj Juraj Matota iz Koprivnice ponavlja zagrebački model pri izvedbi tada isusovačke crkve (a danas katedrale) Uznesenja Marijina u Varaždinu (1642.–1646.). Iako isprva predstavlja isusovački tip crkve, zbog praktičnosti gradnje i upotrebe sakralnog prostora, *Wandpfeiler*-rješenje ulazi u praksu i kod drugih crkvenih redova, prvenstveno franjevac.²² Na tom tragu još u trećem desetljeću 18. stoljeća (dakle istodobno s početkom gradnje Sv. Mihovila u Osijeku) franjevci u Samoboru grade crkvu s unutrašnjim kontraforima, ponovivši obilježja ranobaroknih hrvatskih prototipova u tlocrtu, elevaciji i nadsvodivanju.

Crkva sv. Mihovila u Osijeku, koja nastaje na području koje je pod direktnom upravom Habsburške Monarhije, oblikovana je neovisno o hrvatskim primjerima iz 17. i ranog 18. stoljeća, odnosno rezultat je novih stilskih utjecaja izvan hrvatskog teritorija.²³ Stoga, unatoč tome što se

Osijek, crkva sv. Mihovila, tlocrt i uzdužni presjek (arhitektonska snimka: D. Stepinac, I. Haničar Buljan) / Osijek, church of St Michael, plan and longitudinal section (architectural drawing D. Stepinac, I. Haničar Buljan)

Karakteristični primjeri dvoranskih *Wandpfeiler*-crkava, transformacija tipa tijekom 17.–18. stoljeća – tabla tlocrta, Leoben, Maria Lanzendorf, Graz (crkva Milosrdne braće), St. Veit am Vogau (grafička obrada: D. Šapina) / Characteristic examples of *Wandpfeiler* hall churches, typological transformations in 17th and 18th centuries – plan designs, Leoben, Maria Lanzendorf, Graz (Church of the Brothers of Charity), St Veit am Vogau (image editing Danijela Šapina)

i ovdje primjenjuju za rani barok karakteristični bačvasti i križni svodovi, osječka isusovačka crkva svojim prostorono-volumnim oblikovanjem pokazuje razlike u odnosu na *Wandpfeiler*-crkve koje se grade na području sjeverozapadne Hrvatske tijekom 17. stoljeća. U tom pogledu valja napomenuti da s obzirom na tipološku analizu nije primarna razlika u oblikovanju svetišta, jer poligonalno svetište Sv. Mihovila, kao što je spomenuto, datira iz ranije faze, a isto se odnosi i na tip nadsvodivanja. Relevantne razlike očituju se u oblikovanju bočnih kapela i postavi oltara. Naime, iako u osječke crkve, kao i u hrvatskih dvoranskih crkava s unutrašnjim kontraforima iz 17. stoljeća bačvasto svodene kapele svojom visinom prekidaju grede te ono ostaje fra-

gmentarno samo na čeonim stranama zidnih stupaca, izostavljene su empore iznad bočnih kapela, koje se protežu cijelom visinom broda i susvodnicama ulaze u zonu svoda. Ujedno, u odnosu na prethodne primjere, broj bočnih kapela smanjio se s tri ili četiri na dva para,²⁴ one su postale šire i bolje integrirane s prostorom broda, što je naglašeno i oblikovanjem pojasnica iznad dvojnih toskanskih pilastara na zidnim stupcima. Veća visina i širina prostora kapela omogućila je premještanje oltara s bočnih zidova kapele na njezin začelni zid ispod velikih prozora.²⁵ Time su ujedno, kako je već spomenuto, u longitudinalni prostor broda uvedene transverzalne osi. Prema tome, unatoč tome što crkva ima tradicionalni križno-bačvasti i tradicionalno poligonalno svetište (iz prve faze), u koncepciji njezina prostora možemo očitati prijelaz iz stilskih odlika ranog baroka u obilježja zrelog baroka.

Kao takva nalazi podudarnosti u zrelobaroknim rješenjima šireg srednjoeuropskog područja. No istodobno, budući da prostor osječke crkve karakterizira određeni asketizam i statičnost, crkva pokazuje i specifičnosti u odnosu na prevladavajuću suvremenu sakralnu arhitekturu *Wandpfeiler*-tipa.

Potkraj 17. stoljeća dvoranske crkve sa zidnim stupcima doživljavaju, naime, značajnu promjenu zamjenom ranobaroknih bačvastih i križnih svodova kupolastim svodovima (češkim kapama), koja će značiti početak najprije zrelobarokne, a ubrzo i kasnobarokne transformacije tog arhitektonskog tipa. Uvodi ih u svoje samostanske crkve Carlo Antonio Carlone,²⁶ a jedan od istaknutijih primjera te vrste iz prve polovice 18. stoljeća predstavlja crkva Milosrdne braće (Barmherzigenkirche) Johanna Georga Stengga u Grazu (1735.–1740.), s bočnim kapelama nadvišenima galerijama.²⁷ Uvođenje centraliziranih traveja kupolastih svodova omogućit će dinamičniji kasnobarokni tretman unutrašnjih prostora, koji će rezultirati i zaobljenjem samih zidnih stupaca, odnosno konkavnim oblikovanjem bočnih kapela koje postaju pliće. Glavni protagonist te teme na austrijskom području gradački je arhitekt Joseph Hueber, a njegovo ključno djelo tog tipa znamenita je crkva St. Veit am Vogau u Štajerskoj (1748.–1768.).²⁸ Široke stiješnjene kapele između dinamično raščlanjenih zidnih stupaca također imaju oltare poprečno usmjerene na os broda. Takav stilski razvoj imat će svog odraza i na područje kontinentalne Hrvatske. Longitudinalnu crkvu raščlanjenu na eliptoidne treveje čeških kapa grade četrdesetih godina 18. stoljeća u Virovitici franjevci,²⁹ a u nešto kasnijoj župnoj crkvi sv. Nikole u Varaždinu možemo prepoznati još izravnije utjecaje Huebera.³⁰

S obzirom na navedene razlike, uzore, odnosno projektanta crkve sv. Mihovila u Osijeku (tj. njegove druge faze s bočnim kapelama između zidnih stupaca) treba tražiti u drugim regijama Habsburške Monarhije, a najprije dijelovima Ugarske (posebno područja središnje Mađarske),

koji su se nakon oslobođenja od Osmanlija našli u sličnoj povijesno-umjetničkoj situaciji obnove i izgradnje opustošenog područja.³¹ Kao i hrvatski teritorij koji je bio pod osmanskom okupacijom, središnja Mađarska nakon oslobođenja započinje svoje novo razdoblje u kojem će glavni pokretački impulsi stizati izvana, ponajviše zahvaljujući plemstvu koje angažira dvorske bečke arhitekte,³² ali i samoj prisutnosti graditeljskih timova koji putuju i aktivni su na širokom području Habsburškog Carstva te se preko njih šire i usvajaju arhitektonska rješenja koja se više ili manje prilagođavaju lokalnim uvjetima.

U sakralnom graditeljstvu na području Ugarske najčešće susrećemo sljedbenice uzora ranobaroknih bazilika koji je postavljen izgradnjom isusovačke crkve u Trnavi, odnosno u Györu.³³ Međutim, početkom 18. stoljeća češće se počinje pojavljivati i dvoranski tip *Wandpfeiler*-crkve s visokim kapelama, bez empora. Iako je i ovdje, zahvaljujući velikom angažmanu austrijskih arhitekata, zamjetno razmjerno rano uvođenje za kasni barok svojstvenih centraliziranih traveja s kupolastim svodovima, proširenih konkavnim bočnim kapelama (isusovačka crkva sv. Ignacija Loyole u Ostrogonu, započeta 1728. godine), tijekom prve polovice 18. stoljeća izvode se, u okviru crkava sa zidnim stupcima, i suzdržanija zrelobarokna rješenja.

Tako se tridesetih godina 18. stoljeća gradi pijaristička crkva sv. Trojstva u Kečkemetu kao jednobrodna crkva, čija je lađa proširena bočnim kapelama, na čijim su začelnim zidovima oltari okrenuti prema brodu. Prostor crkve nadsvodjen je bačvastim svodom koji je duboko zasječen susvodnicama. Zidni stupci su s prednje i bočne strane ukrašeni parom plitkih pilastara s korintskim kapitelima. Zbog visine kapela iznad kapitela ostaju samo odsječci gređa iznad kojih se pružaju pojasnice koje ritmiziraju svod. Kao i u Sv. Mihovila u Osijeku, u oblikovanju nisu upotrijebljeni elementi valovitog, tečnog gibanja arhitektonskih elemenata, no tendencija objedinjavanja prostora vidljiva je u smanjivanju dubine kapela, kao i primjeni svodnog slavluka koji omekšava prijelaz broda crkve u uže svetište i čija je konkavna linija jedini odmak od statične, blokovske strukture građevine i elemenata arhitektonske raščlambе. Kao mogući arhitekt u literaturi se spominje Andras Mayerhoffer.³⁴

Širenju ovog tipa crkve doprinio je krug graditelja koji djeluju na području pokrajine Donje Austrije i u Ugarskoj. Pál Voit ih naziva »Dunavskom baroknom graditeljskom školom«.³⁵ Pripadnik te skupine, arhitekt i kipar Matthias Steinl,³⁶ na području Mađarske djeluje uglavnom kao kipar,³⁷ no u pokrajini Donjoj Austriji, vjerojatno po njegovu nacrtu,³⁸ gradi se župna i hodočasnička crkva u mjestu Maria Lanzendorf (1699.–1703.).³⁹ Građevinu odlikuju izdužene proporcije i visoke kapele s oltarima koji su okrenuti prema brodu crkve. Na kvadratnim zidnim stupcima jonski pilastri nose odsječke gređa, a prostor je zaključen

Zirc, cistercitska crkva (1732.–1751.), pogled na svetište i bočne kapele u brodu (snimio P. Mofardin) / Zirc, Cistercian church (1732-1751), view of the chancel and side chapels in the nave (photo P. Mofardin)

Szèkesfehèrvàr, nekadašnja isusovačka crkva sv. Ivana Nepomuka (1745.–1755.), bočne kapele u brodu (snimio P. Mofardin) / Szèkesfehèrvàr, former Jesuit church of St John of Nepomuk (1745-1755), side chapels in the nave (photo P. Mofardin)

bačvastim svodom sa susvodnicama.

Toj su crkvi u Mađarskoj srodne crkve peštanskog graditelja Janosa Hölblinga. Crkva Servita posvećena sv. Ani (1725.–1732.) u Budimpešti uz neke osobitosti, koje su karakteristika zahtjeva reda, riješena je kao dvoranska crkva čije bočne kapele razdvajaju plitki zidni stupci. Brod je zaključen bačvastim svodom. Raskošan prostor s tri para kapela osvijetljen je velikim prozorima kartušnog oblika iznad oltara. Upareni pilastri bogatih korintskih kapitela nose segmente vijenca koji seže do začelnih zidova kapela. Istu mogućnost ponavlja pri barokizaciji srednjovjekovne franjevačke crkve u Szeczenyu (1733.).⁴⁰ Na srednjovjekovno duboko svetište nastavlja se brod na čijim su bočnim

Maria Lanzendorf, župna i hodočasnička crkva sv. Marije, pogled na svetište i bočne kapele u brodu (snimio P. Mofardin) / Maria Lanzendorf, parish and pilgrim church of St Mary, view of the chancel and side chapels in the nave (photo P. Mofardin)

stranama između zidnih stupaca raščlanjenih toskanskim pilastrima smještena tri para plitkih kapela.

Preko Janosa Hölblinga možemo pratiti pravce narudžbi i djelovanja arhitekata i graditelja koji su angažirani na području Carstva te Hölblinga i slične graditelje uzeti u obzir kao moguće posrednike koji su mogli donijeti takvo

rješenje u Osijek. Naime, radi građevinskih radova u osječkoj Tvrđi povremeno borave inženjeri iz cijele Habsburške Monarhije, pa je tako 1733. godine u Osijek stigao pomoćni inženjer Donato Alio, koji može biti poveznica s Dunavskim graditeljskim krugom.⁴¹ No od još je većeg značenja podatak da se prema nacrtu peštanskog graditelja Johanna

Budimpešta, servitska crkva sv. Ane (1725.–1732.), bočne kapele između zidnih stupaca (snimio P. Mofardin) / Budapest, Servite church of St Anne (1725–1732), side chapels between wall-piers (photo P. Mofardin)

Szeczeny, franjevačka crkva sv. Franje Asiškog (1733.), pogled prema svetištu (snimio P. Mofardin) / Szeczeny, Franciscan church of St Francis of Assisi (1733), view of the chancel (photo P. Mofardin)

Zirc, cistercitska crkva (1732.–1751.), pročelje s dva zvonika (snimio P. Mofardin) / Zirc, Cistercian church (1732-1751), twin-belfry façade (photo P. Mofardin)

Höblinga 1733. i 1734. godine gradi velika Oružana,⁴² dakle upravo u ono vrijeme kada se isusovačka crkva po izmijenjenom planu nastavlja graditi kao *Wandpfeiler*-crkva. S obzirom na sličnost imena s već spominjanim afirmiranim graditeljem Janosom Höblingom, koji na području Ugarske ostvaruje slične crkve u okviru također slične redovničke arhitekture povezane s post-osmanskim katoličkom obnovom, možemo s razmjerno velikom sigurnošću zaključiti da je riječ o istoj osobi, koja uz dokumentima potvrđen angažman na Oružani sudjeluje i u preprojektiranju osječke isusovačke crkve.

Prema tome, premda se isusovačka crkva u Osijeku razlikuje od suvremenog tipa crkava s unutrašnjim kontraforima raščlanjenima na traveje kupolastih svodova te nerijetko s plitkim konkavnim bočnim kapelama i svode-nim slavlucima, što se u to doba počeo primjenjivati na području gotovo cijele Habsburške Monarhije (a javlja se i u Hrvatskoj), ona nalazi podudarnosti u grupaciji crkava što ih pripadnici Dunavskog graditeljskog kruga tijekom prve polovice 18. stoljeća grade na području Mađarske i Donje Austrije.⁴³

No, crkva sv. Mihovila pokazuje i određene karakteristike koje ju razlikuju od navedenih mađarskih i austrijskih primjera, a to je ponajprije broj kapela (dvije umjesto tri ili četiri u stranim primjerima), čime ujedno i brod zado-biva osebujno dvotravejno rješenje,⁴⁴ te oblikovanje »pri-jelaznog« dijela (traveja) broda prema svetištu bez bočnih kapela. Navedeno možemo protumačiti oblikovanjem svetišta u ranijoj fazi, ali i spretnošću projektanta u drugoj

fazi gradnje da dograđeni dio broda s kapelama skladno spoji sa starijim dijelom.⁴⁵ Ujedno, suzdržanost oblikova-nja, osječke, crkve bez konveksno-konkavnih elemenata, uporabom jednostavnih toskanskih pilastara⁴⁶ i blokovska struktura u volumno-prostornoj organizaciji razumljivi su s obzirom na vojni ambijent u kojem crkva nastaje.⁴⁷

Slične karakteristike, tj. podrijetlo u baroknoj sakralnoj arhitekturi Habsburške Monarhije, naknadne promjene projekta te usklađenost s ambijentom grada-tvrđave mo-žemo očitati i na pročelju crkve sv. Mihovila.

Monumentalno pročelje krase dva zvonika koja omeđu-ju središnje, zabatno zaključeno polje. Pročelje je pilastri-ma vertikalno podijeljeno na pet polja. Dvokatnu fasadu, horizontalno raščlanjenu s dva niza ritmično raspoređenih prozora, dijeli jak horizontalni vijenac. U donjem dijelu središnjeg dijela fasade tri su portala. Valja još jednom na-pomenuti da današnji izgled pročelja datira iz šezdesetih godina 18. stoljeća, premda je pročelje s dva tornja, sude-ći po izvorima, već bilo započeto na prijelazu tridesetih i četrdesetih godina, te je kao takvo moglo činiti sastavni dio projekta broda sa zidnim stupcima. Prilikom preobli-kovanja pročelja prošireni su zvonici izvan bočnih tlocrt-nih obrisa crkve, čime je postignuto šire i monumentalnije pročelje.

Podrijetlo tipa pročelja, primijenjenog u Osijeku, može-mo pratiti na srednjoeuropskom području od samog po-četka baroka, s monumentalnim prototipom u salzburškoj katedrali,⁴⁸ gdje pročelje s dvama zvonicima projektira San-tino Solari, 1614.–1628. godine⁴⁹ (izvedeni su tek sredinom

17. stoljeća, kao i u Osijeku zvonici izlaze izvan širine crkve, što nije slučaj s većinom crkava tog tipa iz 17. stoljeća). Najutjecajnija crkva s takvim pročeljem bila je bečka isusovačka Universitätskirche (1624.–1631.), a taj će obrazac, kojem je trebala pripadati i zagrebačka isusovačka crkva sv. Katarine (1620.–1632.),⁵⁰ talijanski graditelji proširiti na područje Ugarske.⁵¹ Jedno od prvih realiziranih pročelja s dvama tornjevima izvan Austrije je ono nekadašnje isusovačke bazilike, a danas katedrale u Trnavi (1629.–1637.). Nakon njene izgradnje, navedeno rješenje ponavlja se na isusovačkim crkvama u Györu (1636.–1641.), Trenčinu (1653.–1662.), Koški (1671.–1681.) i Skalici (1693.–1714.). Riječ je o crkvama bazilikalnog tipa s niskim bočnim kapelama, no rana primjena »bečkog« tipa pročelja na *Wandpfeiler*-građevinama je na isusovačkim crkvama u Leobenu (1660.–1666.), Linzu (1669.–1678.) i Steyru (1634.–1677.).⁵²

Svojom kompozicijom osječka crkva pokazuje osobine pročelja čije je porijeklo bečka isusovačka crkva i njene sljedbenice na području Ugarske, što bi se moglo tumačiti i željom naručitelja da svoje uzore nađe u pročelju isusovačke crkve u Trnavi, gdje je privremeno sjedište ostrogonске nadbiskupije, ili Beču kao sjedištu isusovačke provincije. Međutim, većina suvremenih crkava srednjoeuropskog područja, proizašlih iz istog modela, pokazuje znatno bogatiju raščlambu i veću kasnobaroknu dinamičnost, negoli je to slučaj s razmjerno plošnim pročeljem Sv. Mihovila, gdje tipične kasnobarokne (rokoko) elemente nalazimo tek kao dekorativne detalje portala i kapitela. Zorno to ilustriraju usporedbe s dvotoranjskim pročeljima većine ranije obrađivanih komparativnih primjera: cistercitska crkva u Zircu, isusovačke crkve u Szeekesfeherváru, Ostrogonu, Oradei itd. Tek rijetki raniji primjeri pokazuju rečenu plošnost, poput pročelja hodočasničke crkve u Maria Lanzendorfu, ili pročelja crkve sv. Ane u Debrecenu (1721.–1746).⁵³ No plošnost osječčkog pročelja valja tumačiti i kasnijim vremenom nastanka, odnosno početkom klasicizma.

Razlog za kasni dovršetak zvonika može se objasniti ograničenjima grada-utvrde u kojem bi visoki tornjevi mogli predstavljati opasnost (tako i zvonik osječke franjevačke crkve ostaje nizak, a slično je i s vrlo niskim zvonikom srušene franjevačke crkve u bastionskoj tvrđavi Staroj Gradiški ili franjevačke crkve u Slavanskom Brodu). Slična je situacija i s ostrogonjskim primjerom, gdje su okolnosti gradnje isusovačke crkve sv. Ignacija Loyole bile slične osječcima. Isusovci u to bivše nadbiskupsko sjedište dolaze po želji primasa Kolonića, nakon što je grad oslobođen od Turaka 1683. godine. Prvo se gradi rezidencija reda, potom samostan i gimnazija. Crkva je započeta 1728. godine pod vodstvom Petrusa Rossa po planu koji je red izabrao. Završena je 1738. godine, ali bez tornjeva, čiju gradnju iz strateških razloga vojni zapovjednici utvrde nisu odobrili sve do 1788. godine, kada se dvotoranjsko pročelje izvodi po nacrtima mađarskog graditelja Ferenc Feiglera.⁵⁴ S obzirom na dugu

izgradnju crkve i promjene u planovima osječke crkve, vjerojatno se i u njenom slučaju radi o različitim autorima projekta crkve i pročelja.

Nakon valorizacije osječke crkve sv. Mihovila u kontekstu suvremene srednjoeuropske sakralne arhitekture valjalo bi nešto reći i o njezinoj ulozi u onodobnoj arhitekturi na tlu kontinentalne Hrvatske. Predstavljajući zrelobaroknu interpretaciju arhitektonskog tipa koji je gradnjom crkve sv. Katarine u Zagrebu, stotinu godina prije, postao standardom hrvatske ranobarokne arhitekture, crkva sv. Mihovila ima veliko značenje u našoj baroknoj arhitekturi. U odnosu na spomenutu crkvu sv. Katarine to je značenje tim veće jer je ovdje realiziran za hrvatsko područje razmjerno rijedak tip reprezentativnog pročelja s dva zvonika, koji je u zagrebačkoj crkvi ostao samo u začetku.

Međutim, unatoč visokokvalitetnoj volumno-prostornoj organizaciji osječke isusovačke crkve, njezina je uloga kao prototipa za daljnji razvoj srodnih građevina na području Slavonije izostala. Razlog tome očito je s jedne strane činjenica da je većina samostanskih crkava već bila sagrađena u prvom valu katoličke obnove oslobođenih područja Slavonije, a s druge strane nije bilo financijskih mogućnosti za oponašanje tako zahtjevnog uzora. Ipak sličan prostorni koncept, izražen posebno u dimenzioniranju bočnih kapela i postavi oltara, nalazimo u franjevačkim crkvama u Slavanskom Brodu i Cerniku. Ubrzo će, međutim, i to područje preplaviti kasnobarokne crkve svodene kupolastim svodovima i s dinamično tretiranim zidnim stupcima i svodnim slavlucima.

BILJEŠKE

1 Istraživano područje odnosi se na prostor današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije.

2 ANĐELA HORVAT, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, u: ANĐELA HORVAT, RADMILA MATEJČIĆ, KRUNO PRIJATELJ, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., 44–45. ĐURĐICA CVITANOVIĆ, *Isusovačka arhitektura baroknog razdoblja u hrvatskim zemljama*, u: *Isusovačka baština u Hrvata: u povodu 450-te obljetnice osnutka Družbe Isusove i 500-te obljetnice rođenja Ignacija Loyole*, (ur.) Biserka Rauter Plančić, Zagreb, 1993., 41.

3 S obzirom da je Slavonija od kraja 17. stoljeća dio Habsburške Monarhije, relevantna je periodizacija baroka u Austriji kako je navodi Hellmut Lorenz: rani barok (od početka 17. st. do 1680./90.), visoki barok (1680./90.–1730./40.), kasni barok, rokoko i rani klasicizam (1740.–1780./90.). HELLMUT LORENZ, *Architektur*, u: *Barock, Geschichte der bildenen Kunst in Österreich*, (ur.) Hellmut Lorenz, Prestel, München, London, New York, 1999., 219.

4 Više o tome u: BERNHARD SCHÜTZ, *Die kirchliche Barockarchitektur in Bayern und Oberschwaben 1580.–1780.*, München, 2000., 35–41. Usp. također: VLADIMIR MARKOVIĆ, *Arhitektura u Hrvatskoj*, u: *Hrvatska i Europa, Barok i prosvjetiteljstvo, kultura, znanost, umjetnost* (ur.), Ivan Golub, Zagreb, 2003., 604–605.

5 Titular tog »pobjednika nad sotonom« ima i poznata protureformacijska isusovačka crkva u Münchenu (1583.–1597.). Više o njezinu ikonografskom programu u: THOMAS DA COSTA KAUFMANN, *Court, Cloister & City u: The Art and Culture of Central Europe 1450 – 1800*, London, 1995., 212.

- 6 Leopold Kolonić (1631.–1707.), ostrogonski nadbiskup, ugarski primas i kardinal te državnik Austrijske Monarhije. U drugoj polovici 17. i na početku 18. stoljeća imao je važnu ulogu u crkvenoj i državnoj politici središnje Europe. 1672. godine izabran i za predsjednika Ugarske dvorske komore. PETER SEDLÁK, Leopold Kollonić (1631.–1707.) – kardinal hrvatskoga podrijetla i njegova crkvena i politička djelatnost (300. obljetnica smrti primasa Leopolda Kollonića), u: »Croatia christiana periodica«, 60 (2007.), 85–99.
- 7 Kolonić je zaslužan za dovođenje isusovaca i u Petrovaradin i mađarski Ostrogon. MIJO KORADE, *Vjerska, prosvjetna i kulturna misija isusovaca*, u: *Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizacije.*, (ur.) Vesna Kusin i dr., Zagreb, 2009., 335–340, 338.
- 8 Zgrada Generalata je završena 1726. godine, zgrada Glavne straže 1729. godine, Velika oružana 1734. godine, više u: IVE, MAŽURAN, *Grad i tvrđava Osijek*, Osijek, 2000., 92–94.
- 9 Rat između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva (1737.–1739.) zaključen je Beogradskim mirom. Habsburška Monarhija je sporazumom potisnuta sa Balkanskog poluotoka, pritom je izgubila teritorij koji je dobila Požarevačkim mirom 1718. godine, a zadržala je Temišvarski Banat. Također morala je srušiti sve tvrđave koje je sagradila tokom okupacije kao i tvrđave uz Dunav prema Turskoj.
- 10 JERKO MATOŠ, Kanonske vizitacije Osijeka u XVIII. stoljeću, u: »Vrela i prinosi«, 15 (1985.), 109–115. STJEPAN SRŠAN, *Osječki ljetopisi: 1686.–1945.*, Povijesni arhiv, Osijek, 1993. *Visitationes Canonicae* – Kanonske vizitacije, Osijek i okolica 1732.–1833., knj. V., Osijek, 2007.
- 11 MARGARETA TURKALJ PODMANICKI, *Prilog istraživanju nekadašnje isusovačke crkve sv. Mihovila u Osijeku*, u: *Zbornik 3. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, (ur.) Andrej Žmegač (u pripremi za tisak). Usp. također: KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Barokna sakralna arhitektura – tragom Eugenove crkve*, u: *Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije*, (ur.) Vesna Kusin, sv. II., Zagreb, 2009., 335–336, 340–343.
- 12 Zahvaljujući donaciji grofa Strahemberga, vojnog zapovjednika Tvrđe. JERKO MATOŠ (bilj. 10), 112.
- 13 MARGARETA TURKALJ PODMANICKI (bilj. 11). Iznesene faze potkrepljuju i reške u građi crkve, posebno uz svetište i na spoju broda i pročelja (vidljive u potkrovlju crkve) te u samom pročelju (koje su bile vidljive prilikom promjene vanjske žbuke) kao i tragovi objene opeke u unutrašnjosti zvonika (istočni zid južnog zvonika).
- 14 Taj termin prva je u našu stručnu literaturu uvela Đurđica Cvitanović. ĐURĐICA CVITANOVIĆ, Graditelj Hans Alberthal, u: »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 8 (1984.), 63–71.
- 15 Zidni stupci su zapravo unutarnji kontrafori koji se prvi put primjenjuju u kasnogotičkoj arhitekturi na području južne Njemačke, odnosno Bavorske i Tirola. BERNHARD SCHÜTZ (bilj. 4), 35–36.
- 16 Isto, 28, 36. Otvorena je znanstvena rasprava radi li se o istom graditelju koji je gradio isusovačke crkve u Dillingenu, Eichstättu i Innsbrucku i koji je obnavljao svod i toranj zagrebačke katedrale ili se radi o dva različita graditelja istog imena. ĐURĐICA CVITANOVIĆ (bilj. 14).
- 17 BERNHARD SCHÜTZ (bilj. 4), 35.
- 18 Isto, 37.
- 19 GÜNTER BRUCHER, *Barockarchitektur in Österreich*, Köln, 1983., 74–75. Usp. također PETR FIDLER, *Zum Mäzenatentum und zur Bautypologie der mitteleuropäischen Jesuitenarchitektur*, u: *Die Jesuiten in Wien. Zur Kunst- und Kulturgeschichte der österreichischen Ordensprovinz der »Gesellschaft Jesu« im 17. und 18. Jahrhundert*, (ur.) Herbert Karner – Werner Telesko, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2003., 211–230. Primjer na području austrijske Štajerske je crkva Stiegekirche u Grazu (1613.–1628.) Antonia Carlonea, u Sloveniji isusovačka crkva u Ljubljani (1613.–1615.), crkva u Novom Mestu (1621.) i dr., prema: METODA KEMPERL, *Romarske cerkve – novogradnje 17. in 18. stoletja na Slovenskem: arhitektura, tipi, poslikave, oprema*, disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Ljubljani, 2001.
- 20 Više o tome: KATARINA HORVAT-LEVAJ, DORIS BARIČEVIĆ, MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, *Akademski crkva sv. Katarine u Zagrebu*, Zagreb, 2011., 105–123.
- 21 Isto, 94–96.
- 22 Primjerice u Varaždinu. Zanimljivo rješenje u okviru tog tipa ostvaruju i franjevci u Klanjcu. DUBRAVKA BOTICA, *Sakralna arhitektura Vrbovečkog arhiđakonata od 17. do sredine 19. stoljeća*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2003., 22.
- 23 VLADIMIR MARKOVIĆ, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*, Zagreb, 2004., 99. KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 11.), 340–343.
- 24 Nekadašnja pavlinska crkva sv. Petra i Pavla (1755.) u Sv. Petru u Šumi također ima dva para širokih kapela s poprečno orijentiranim oltarima, no ovdje su oblikovane i galerije. VLADIMIR MARKOVIĆ, (bilj. 23), 103, 194.
- 25 Novim smještajem oltara prema brodu crkve stvoreno je više mjesta za okupljanje vjernika ispred oltara.
- 26 EBERHARD HEMPEL, *Baroque Art and Architecture in Central Europe*, Penguin Books, 1965.
- 27 GÜNTER BRUCHER (bilj. 19), 298.
- 28 Isto, 302–303.
- 29 KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 11), 344.
- 30 DUBRAVKA BOTICA – LANA DOMŠIĆ, Župna crkva sv. Nikole u Varaždinu. Prilog sakralnoj arhitekturi kasnobaroknog razdoblja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, u: »Peristil«, 51 (2008.), 29–40.
- 31 Također, crkvena vlast je smještena u Trnavi gdje je privremeno sjedište ostrogonskog nadbiskupa kojem pripada osječka župa.
- 32 GYÖRGY KELÉNY, *Hungarian Architecture in the Eighteenth Century*, u: *The Architecture of Historic Hungary*, (ur.) Dora Wiebenson i J. Sisa, Cambridge, London, 1998., 101–145.
- 33 Jednobrodna longitudinalna crkva, bazilikalnog osvjetljenja s tri ili četiri para bočnih kapela, bez transepta, s bačvastim svodom u lađi i kontinuiranim vijencima iznad kapela. Takvo rješenje će se dugo zadržati i u 18. stoljeću. Isusovačke crkve u Trnavi i Györu građene su po uzoru na bečku isusovačku crkvu. Plan isusovačke crkve u Györu je sličan isusovačkoj crkvi u Trnavi, ali je u odnosu na trnavsku broj kapela smanjen s četiri na tri para, što je postalo uobičajen uzor u Mađarskoj. (bilj. 32), 89–99.
- 34 BALAZS DERCSENYI, *Katholische Kirchen in Ungarn*, Budapest, 1991., 279.
- 35 Pojam »Dunavska graditeljska škola« (*Die Donau-Barock-Bauschule*) u literaturu uvodi mađarski povjesničar umjetnosti Pál Voit. PÁL VOIT, *Der Barock in Ungarn*, Budimpešta, 1971., 36–42.
- 36 O suradnji Steinla i Wittwera više: www.answers.com/topic/matthias-steinl, 15.1.2011.
- 37 Pretpostavlja se da je autor glavnih oltara u Tihanyu, Zircu i Papi, zbog sličnosti s glavnim oltarom u Klosterneuburgu. PÁL VOIT (bilj. 35.), 41.
- 38 DEHIO-HANDBUCH, *Die Kunstdenkmäler Österreichs, Niederösterreich*, Wien, 1976., MARIA LANZENDORF, *Christliche Kunststätten Österreichs*, Nr. 281, 2. Auflage 1999, Salzburg, 7.
- 39 Crkva se gradi 1699.–1703. godine vjerojatno po planu Mathiasa Steinla, graditelj je Franz Jänckl. Nakon poplave, 1723.–1731. godine gradi se novo svetište. Pročelje s dva tornja izvedeno je također po nacrtu M. Steinla. DEHIO-HANDBUCH, *Niederösterreich, Südlich der Donau*, II. sv., 2003., 1328.
- 40 Pretpostavlja se da je na obnovi franjevačke crkve u Szecseny bio angažiran Janos Hölbling. http://hu.metapedia.org/wiki/Hölbling_János, 7.1. 2011.
- 41 Gradsko tkivo Tvrđe je uglavnom izgrađeno do početka 18. stoljeća. Do 1741. godine grade se važnije vojne civilne i sakralne građevine. IVE MAŽURAN (bilj. 8), 94.; KG SAUR, *Allgemeines Künstlerlexikon Internationale Künstlerdatenbank*, cd-rom I, 2004. Alio Donato; Alio Donato zajedno s Matthiasom Steinlom radi na Klosterneuburg opatiji između 1710.–1714., prema: <http://www.answers.com/topic/matthias-steinl>, 12. 2. 2011.
- 42 IVE MAŽURAN (bilj. 8), 94.
- 43 Treba, međutim, napomenuti da se i unutar Dunavskog graditeljskog kruga prihvaćaju kasnobarokne inovacije. Tako Martin Wittwer (arhitekt i redovnik karmelićanin) za cistercite u mađarskom Zircu radi nacrt crkve (1732.–1751.) s visokim uskim kapelama koje odvajaju zidni

stupci na čijim frontama ostaju samo odsjecci gređa. Češkim kapama kojima nadsvodi brod i svođenim slavlukom prema svetištu u prostor crkve unosi u Mađarskoj već udomaćene elemente zrelog baroka. Tradicija Dunavskog graditeljskog kruga s izgradnjom crkava sa zidnim stupcima nastavlja se i sredinom 18. stoljeća, no tada prevladavajući postaju kasnobarokni kupolasti svodovi i svođeni slavluci. Bivša isusovačka (danas cistercijska) crkva u Székesfehérváru gradi se po nacrtu karmelićanina Paula Hatzingera, učenika Martina Wittwera. www.discoverbaroqueart.org, 26.6.2010. Osnovni obrazac dvoranske crkve s tri para bočnih kapela Hatzinger dalje razrađuje i dinamizira prostor zaobljenjima uglova unutrašnjih kontrafora i zidova kapela te korištenjem svođenog slavluka i čeških kapa pri svođenju. Slično je rješenje, samo s bačvastim svodom i susvodnicama u benediktinskoj crkvi u Tihanyu (1719.–1754.). PÁL VOIT (bilj. 35.), 41.

44 Više o crkvama dvorajevnih brodova, s korijenima u isusovačkoj crkvi San Fedele u Milanu (1569.), Pelegrina Tibaldija u: RICHARD BÖSEL, *Die Nachfolgenbauten von S. Fedele in Mailand*, u: »Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte«, 27 (1984.), 67–87, 211–222.

45 Takav način spajanja broda i svetišta s prelaznim travejom javlja se i u nekim starijim crkvama, poput Maria Plain (1671.–1674.) iznad Salzburga.

46 Toskanski pilastri su primijenjeni i na zidnim stupcima franjevačke crkve u Szecsenyu.

47 Usporedivo s franjevačkom crkvom u Slavonskom Brodu.

48 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 45. ĐURĐICA CVITANOVIĆ (bilj. 2.), 41.

49 GÜNTER BRUCHER (bilj. 19), 18–23.

50 Za zagrebačku nekadašnju isusovačku crkvu sv. Katarine bilo je planirano pročelje s dvama tornjevima, koje je zbog neizvedenosti ostalo bez odjeka na hrvatskom teritoriju. KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Ranobarokno pročelje crkve sv. Katarine u Zagrebu – nedovršeni projekt s dva zvonika*, u: »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 31 (2007.), 103–104.

51 Više o ranobaroknim crkvama s dvotornjanskim pročeljima u: KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 20), 99.

52 www.projekt-st-michael-steyr.at/, 17.2.2011.

53 Pročelje izvedeno po planu Johanna Baptista Carlonea (1682.–1747.). Blisko rješenje je primijenio i F. A. Hillebrandt za pročelje katedrale u Nagyvaradu (1750.–1780.), danas Oradea, no tornjevi su dijagonalno povučeni prema naprijed. GYÖRGY KELÉNYI (bilj. 32), 129.

54 BALAZS DERCSENYI (bilj. 34), 274.

Margareta Turkalj Podmanicki, Katarina Horvat-Levaj The Former Jesuit Church of St Michael in Osijek in Central European Context

The former Jesuit church of St Michael in the Old Town (Tvrđa) of Osijek was constructed as a Wandpfeiler church with an impressive twin-belfry façade, and was hitherto considered the realization of a single 1725 project.

The study of the architectural structure of the church, as well as the written sources and similar examples in the Central European area, has brought forth some new conclusions. The church was constructed in two phases: in the first phase (1725-1730), the initial structure was begun as a traditional version of a single-nave space with polygonal chancel. In the second phase (1733-1734), the original design was significantly altered and the church was realized as a modern Baroque structure with the nave widened by two pairs of chapels separated by massive wall-piers – Wandpfeiler. The church displays certain similarities with high- and late-Baroque churches in Central Europe, but also some unique features which suggest that its architect should be searched in the part of Hungary which, after the liberation from Ottoman rule, shared the same art-historical situation with Slavonia.

The so-called Danube builders' circle, active in the province of Lower Austria and Hungary, includes the builder Janos Hölbling (Johann Höbling) from Pest, who designed the great Armoury in Osijek built in 1733-1734, i. e. contemporary to the second, Wandpfeiler-plan phase of the Jesuit church. The churches in Hungary ascribed to Hölbling, or presuming his collaboration, show characteristics similar to the church in Osijek. The particularities of St Michael's church (restraint in the use of formal elements and block-like structure of spatial disposition) are considered reflections of the church's military surroundings.

The twin-belfry façade of the church of St Michael, characteristic for the architecture of the Habsburg Monarchy, was also constructed over a longer period of time consisting of three phases. In the first phase (1733-1735) the façade remained unfinished and without belfries. The second phase (1741) was marked by the beginning of the construction of two narrow belfries, which were finally enlarged in the third phase (1765-1766). The distinct feature of the two belfries projecting from the lateral outlines of the church distinguishes the St Michael façade as an example of a representative and monumental twin-belfry façade, rather rare in Croatian lands. The prototype for the twin-belfry façade within Baroque sacral architecture of Central Europe was found in Salzburg Cathedral, which was widely accepted after the realization of the representative model of the Jesuit church in Vienna, mainly within the corpus of early-Baroque Jesuit architecture. In the context of late-Baroque sacral architecture of mid-18th century, the façade of the church in Osijek is distinguished by its solemn and rather unarticulated design, in accordance to its setting within the fortified town as well as the forthcoming Classicism.